

אקדמיה

ידיעון האקדמיה ללשון העברית אדר תשס"א

היערכות מחדש של הוועדה למינוח טכנולוגי בחיפה

ד. פרופ' משה אזר, חבר האקדמיה, התמנה בידי נשיא האקדמיה יושב ראש הוועדה למינוח טכנולוגי. למליאת האקדמיה - בישיבתה מיום כ"א בכסלו התשס"א, 18 בדצמבר 2000 - נמסר דין וחשבון על אודות ההתפתחויות הללו. ■

האקדמיה והטכניון החליטו לחדש את פעולתה של הוועדה למינוח טכנולוגי, מתוך הערכה לחשיבות הלאומית, הציבורית והתרבותית של פעילות הוועדה ומתוך הכרה כי הטכניון הוא המקום הנכון והטבעי לעיסוק בנושאים הקשורים בטכנולוגיה.

זה חמישים ושמונה שנה יש שיתוף פעולה הדוק במינוח הטכנולוגי בין ועד הלשון ויורשתו החוקית, האקדמיה ללשון העברית, לבין הטכניון. עבודת המינוח הטכנולוגי נעשתה בטכניון והניבה פירות בדמות שבעים וחמישה מילונים, ובהם עשרות אלפי מונחים עבריים בתחומי הטכנולוגיה; על המלאכה הזאת ניצח חבר האקדמיה פרופ' שרגא אירמאי.

בשנים האחרונות נדרשו שינויים בעבודת הוועדה והלשכה ונדרש ארגון מחדש. מר עמוס לפידות, נשיא הטכניון, ופרופ' משה בר-אשר, נשיא האקדמיה, סיכמו את העקרונות להפעלת הוועדה:

א. הפעילות תיעשה בשיתוף פעולה מלא עם האקדמיה ובכפופות לחוק האקדמיה (תשי"ג, 1953) ולתקנון האקדמיה (תשי"ד, 1954).
 ב. פעולת הוועדה למינוח טכנולוגי תיעשה בטכניון במסגרת המחלקה ללימודים הומניסטיים ואמנויות. הוועדה תהיה כפופה לראש המחלקה בכל הקשור בענייני מנהל, תקציב וכדומה. הוועדה תקיים קשרים לפי הצורך עם אנשי הטכניון הבכירים בתיאום עם ראש המחלקה ללימודים הומניסטיים ואמנויות.

ג. יינתנו מינויים חדשים לחברי הוועדה למינוח טכנולוגי וירוענו סדרי העבודה של הוועדה. הסמכויות והמשימות של הוועדה בתחום המינוח הטכנולוגי יהיו דומות לסמכויות ולמשימות של ועדות האקדמיה בתחומי מינוח אחרים, והחלטותיה יהיו טעונות אישור של ועד המינוח באקדמיה ושל מליאת האקדמיה.

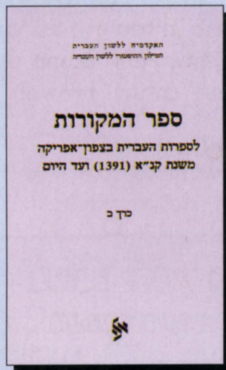
מסלול חוקרים באקדמיה

לאחר שנים רבות של עבודה מאומצת קיבלה האקדמיה היתר ממשרד החינוך וממשרד האוצר להנהיג מסלול חוקרים לעובדים המדעיים שלה.

בשלב הזה ייכללו במסלול עובדים בעלי תואר דוקטור בלבד שכתבו דוקטורט בלשון העברית או בתחומים הסמוכים. למסלול החוקרים שלוש דרגות: חוקר א, חוקר ב, הדרגה השלישית והבכירה - חוקר ג.

לשם הפעלת המסלול כוננה האקדמיה ועדת מינויים; ועדה זו מינתה ועדות מקצועיות שדנו בעניינם של המועמדים המתאימים. בכל ועדה מקצועית חבר גם איש סגל מאחת האוניברסיטאות בארץ שאיננו חבר האקדמיה ללשון. הישגיו המחקריים של המועמד הם אחת מאמות המידה לקביעת הדרגה. אשר לעובדים ותיקים במפעל המילון ההיסטורי - גם תרומתם המדעית למפעל היא רבת משקל בעיני הוועדות המקצועיות. מכאן ואילך כל חוקר במסלול החוקרים יוכל להשתלם השתלמויות קצרות או ארוכות (בתקופת שבתון) לפי הזכויות שיצבור במסלול הזה.

ספר המקורות לספרות צפון-אפריקה

עתה זה ראה אור ספר המקורות לספרות יהדות צפון-אפריקה למן שנת קנ"א (1391) ועד לשנת תשנ"ב (1992). הספר מציג בפירוט את הנתונים על כלל היצירה העברית בצפון-אפריקה. החיבור, מעשי ידיהם של עובדי מפעל המילון ההיסטורי, יצא לאור בסיוע המכללה האזורית באשקלון.

עוד בגיליון

- החלטות בדקדוק על משקל פֶּעֶלָן
- לִמְד לְשׁוֹךְ
- מלשונו של ר' פינחס הכהן מאת שולמית אליצור

החלטות בדקדוק

החלטות במינוח

בישיבת מליאת האקדמיה מיום ט"ו במרחשוון תשס"א (13 בנובמבר 2000) התקבלו כמה החלטות במינוח:

● **המְחָה** (לצד **שֶׁק**) – check, cheque
החלטה זו פירושה שאין הבחנה בין 'המחאה' ובין 'שֶׁק'.

● **תְּרִישׁ** (לצד **תְּסְרִיט**) – scenario
המילה **תְּרִישׁ** עשויה לשמש חלופה ל'סצנריו' בהקשר שאינו נוגע לקולנוע וכד'.

● **חֵישָׁן** (בלי ניקוד: חיישן) – sensor
בעבר נקבעה הצורה **חֵישָׁן** [המילון למונחי גאודיזיה, תשנ"ג]. צורה זו הועדפה משתי סיבות: (א) המונח גזור משם הפעולה חֵישָׁה, ומכאן החיריק: חֵישָׁן. (ב) המילה **חֵישָׁן** קיימת בלשונו במשמעות אחרת: "הססן", "המרבה לחשוש". ואולם בציבור רווחת הצורה חיישן. נמלכה אפוא האקדמיה בדעתה והחליטה לקבוע את הצורה חיישן במשקל פֶּעֶלְוֹ, ולא ראתה לחשוש מבלבול עם 'חיישן' במשמעות האחרת, המשמשת בהקשרים שונים ובעיקר בלשון הספרותית.

המונחים שלהלן הובאו למליאה מטעם הוועדה למונחי הספרנות:

● **דָף מִידַע**, **עֶלּוֹן מִידַע** – פרנספקט

● **דָף פְּרִסוּם**, **עֶלּוֹן פְּרִסוּם** – insert, flier
insert הוא גם **תְּחִיב** (חומר פרסומי וכיו"ב המוכנס לדפי העיתונים).

● **תְּקֵלִטוֹן**, **דִּסקֵית** – diskette

● **וּאֲחֵרִים**, **וּאֲחֵ** – et alii, et alia

● **סְקְרֵר** – browse

סְקְרֵר תוכן של מדף ספרים, ספר או קטלוג כדי ללקט מתוכם חומר לעיון.

הערה: browser בתחום המחשב הוא דְּפָדָּר.

בשביל המילים

משחק רביעות

חדש ממכון מו"א:
רביעות של חידושי מילים
לבני 6 עד 120

חידושי המילים שבקלפים ערוכים בסדרות האלה: במחשב, במטבח, בארוחה, בתחבורה, בפרסום, במוזיקה, בטלוויזיה, בספורט, בגוף ובנפש. את המשחק אפשר לקנות במכון מו"א (טלפון: 02-6252497).

בישיבות מליאת האקדמיה מיום כ' באדר ב' תש"ס (27 במארס 2000), מיום י"ז באייר תש"ס (22 במאי 2000) ומיום ט"ו במרחשוון תשס"א (13 בנובמבר 2000) התקבלו החלטות אחדות בדקדוק:

צורתם ומינם של שמות שונים

● השם **סִירְחוֹן** שקול במשקל פֶּעֶלְוֹ: **סִירְחוֹן** ("ב'תשלום דגש" בסמ"ך, על דרך עֲרְבּוֹן; בכתב חסר ניקוד: סירחון). החלטה זו היא שינוי מקביעה קודמת שלפיה סִירְחוֹן נשקלה במשקל פֶּעֶלְוֹ.

● ניקוד המילים אבחי, אבהות: **אַבְחִי**, **אַבְהוּת**.
● ניקוד המילה כוחל: **כְּהַל**; ויש האומרים **כְּהֵל**.

● הותרה הצורה **פְּתַלְתַל** בצד **פְּתַלְתַל**. במקרא באה הצורה כך: "דֹרַךְ עֶשֶׂשׁ וּפְתַלְתַל" (דברים לב, ה). הוחלט להתיר את הצורה פְּתַלְתַל בנימוק שאין סיבה לאסור את הגזירה של השורש פת"ל במשקל פֶּעֶלְעֵל.

● נקבעו הצורות **מַעְרְבּוֹן**, **מַעְרְכוֹן** [בקמץ ברי"ש].

ביסוד הקביעה הזאת עומדת ההנחה ששני השמות נוצרו מגזירה של בסיס וסיומת (מַעְרְכָה+וֹן, מַעְרְבּ+וֹן). משום כך בשני השמות הקמץ ברי"ש מתקיים לפני ההברה המוטעמת [=הסיומת].

● השם **צַהֲרוֹן** – על כל משמעיו – מנוקד בפתח ובחטף פתח: **צַהֲרוֹן**.

מלכתחילה נראה שהשם צהרון נגזר מן צְהַרְיָם, ולכן צפוי הניקוד צַהֲרוֹן. אף על פי כן הוחלט לראות בשם גזירה מן השורש צה"ר במשקל פֶּעֶלְוֹן (דוגמת חֲנִיּוֹן), ולהתיר את הנוהג בציבור.

● הותרה הצורה **מְקַח** בצד **מִקַּח**.

● הותרו הצורות **מְסוּי**, **עֲתוּי**.

בעבר נקבע הצירוף **הטלת מסיים** ונאסרה הצורה מיסוי. איסור זה נבע מן התפיסה שאין לגזור שמות אגב שינוי בשורש. השם מיסוי גזור על דרך שמות בגזרת ליי (גלוי, שנוי), ולכאורה שורשו הוא מסיי. אילו נגזר כדן משורש המילה מס (מסיס) הייתה מתקבלת הצורה מיסוס.

התרת הצורות מְסוּי ועֲתוּי מצטרפת לקביעות קודמות של האקדמיה, ובהן אישור המונח **גְבוּי** (מן 'גב') במשמעות backup בתחום המחשב וקביעת הניקוד **תְּעוּזָה**, **מְסָס**, **מְשָׁט**; בכל המילים הללו חל חילוף גזרות. (ר' בפירוט על עניין זה **באקדם**, גיליון 16, עמ' 8).

● צורת היחיד של עֲתִיקוֹת היא **עֲתִיקָה**.

● המילה **קוֹרוֹת** כגון בצירוף **קוֹרוֹת חֵיִים**

מינה הדקדוקי זכר; לפיכך: "קורות חיים מפורטים" וכדומה.

● מין השם **גֶרֶב** הוא זכר.

במילון בן-יהודה מובא הערך "גֶרֶב", וברבים **גֶרְבִים** (אחרי הערך גֶרֶב = כלי, שק) – במשמעות "לבוש הרגלים, עשוי מחוטים גדולים [...] נהוג בדבור העברי בא"י וכבר השתמשו בו בהעתונים". בעברית בת ימינו צורת היחיד היא, כידוע, גֶרֶב. המילה יסודה אפוא בעברית החדשה. מכיוון שאין עול המקורות עליה, אפשר היה לכאורה לקבוע את מינה הדקדוקי זכר או נקבה. ואולם אף על פי שבציבור השם גרב מינו נקבה, העדיפה האקדמיה לדבוק במה שמובא בכל המילונים, ואף במילוני האקדמיה, היינו שמינו של השם גֶרֶב הוא זכר.

נטייתם של שמות שונים

● שם התואר מן **טָרַשׁ** הוא **טָרַשִׁי**.

● שם התואר מן **שָׁטַר** הוא **שָׁטַרִי**.

● הדגש בשם **עֲבָיִשׁ** מתקיים בנטייה, כגון **עֲבָיִשׁ-י**, **עֲבָיִשִׁים**. קביעה זו נובעת מהחלטת האקדמיה שהדגש החזק מתקיים באות שוואית, כגון מְסָעִי-י, מְסָעִים, מְסָעִים.

● הקמץ בשמות **שְׁפַתוֹן**, **שְׁנַתוֹן** משתנה לשווא בריחוק מן הטעם, כגון **שְׁפַתוֹנִים**, **שְׁנַתוֹנִים**.

ארבע ההחלטות האלה נקבעו לפי כללי נטיית השם; יסודן במגמה שלא לחרוג מן הכללים ולמעט ביוצאים מן הכלל.

הפועל

● צורת המקור של גזרת פ"י ופ"י המסתיימת בתי"ו נטיית בשתי דרכים: האחת בתי"ו (כצורת המקור), והאחרת על דרך השלמים. לדוגמה: בְּצַאתוֹ, בְּדַעְתָּהּ, בְּרִדְתָּם, בְּקַחְתוֹ, בְּתַתּוֹ, וגם: בְּנִצָּאוֹ, בְּנִדְעָהּ, בְּנִרְדָּם, בְּלִקְחוֹ, בְּנִתְּנוֹ.

● נטיית השורש יס"ף בבניין התפעל היא **הִתְוַסַּף**. הצורה המלומדת היא **נִתְוַסַּף**.

בקביעה זו נדחתה הצורה היתוסף, שהיא צורת כלאיים של בניין התפעל ושל בניין נִתְפַעֵל (הנוהג בלשון חז"ל בכמה פעלים ובהם 'ניתוסף'). הוחלט לקבוע שהשורש יס"ף יינטה בבניין התפעל על פי הנטייה הסדירה. מי שמעוניין לנקוט את הצורה המלומדת, ראוי שיקפיד על צורתה: **נִתְוַסַּף** (ולא 'ניתוסף' או 'היתוסף').

● הפועל הקיף בכל משמעויותיו ינוקד על דרך גזרת פ"נ – **הִקִּיף**.

מחבר מחפש נוסח

נוסח א (מוקדם) - אמצע הפרק

עכשיו נשתנה וסתו עמי והוא נלחם כנגדי בכלי זין אחרים - בעינים. כשנפגעות עינינו זו בזו לפעמים - נדמה לי, כאילו מלתעות שנינו ננעצות זה בעצם לבו של זה וכל אחד נושך ונישך בבת אחת... הנשיכה היא שתוקית, אבל תאונית, ממושכה, ארסית, מתוך מין בולמוס של איבה חריפה וטינא כבושה, מעין זו של ערפד, שהוא שוהה ומאריך בנשיכה עד כדי מציצת כל דם התמצית. מאחורי... כמין סמרמורת קלה חולפת אז דרך כל חוט השדרה שלי ומתפזרת על פני כל גבי כמחטין דקים וקרים. דמי נקרש אני ירא להפוך את ראשי ולווז ממקומי... וכך אני נשאר קרוש בהייתי עד שאבא מסתלק.

נוסח ב (מאוחר) - ראש הפרק

כשאבא עובר עלי מאחורי - מיד גבי סולד... מרגיש אני עלי את מבטו אפילו מאחורי. כמין סמרמורת קלה חולפת אז דרך כל חוט שדרתי ומתפזרת על כל פני עורי כמחטין דקין ומצוננים. דמי נקרש וגופי משתתק, ואין אני יכול להפוך ראשי ולווז ממקומי. וכשאני ואבא מזדמנים לפרקים פנים אל פנים - מיד אנו מוציאים כלי-הזין מנרתקים: את העינים. ומסוכנת פגיעת עינים זו! דומה, כאילו מלתעות שנינו ננעצות זה בעצם לבו של זה וכל אחד נושך ונישך בבת אחת... הנשיכה היא שתוקית, אבל תאונית, ממושכה, ארסית, מתוך מין בולמוס של איבה חריפה וטינא כבושה, מעין זו של ערפד, שהוא שוהה ומאריך בנשיכה עד כדי מציצת כל דם התמצית.

יותר. מצד התוכן, בנוסח המוקדם מודגשת יותר עמידתו של האב כנגד הבן (נשתנה וסתו עמי והוא נלחם כנגדי); ואילו בנוסח המאוחר גדל השוויון בין המתעמתים (וכשאני ואבא...; אנו מוציאים). גם החילופים נדמה לי < דומה מבטלים את נעימת ההתנצלות ומוסיפים תוקף של אמת למסופר.

שני עניינים (לפחות) ראויים לתשומת לב: 1. מכמה מקרים נדמה שלשונו של נוסח א (הנוסח המוקדם) עממית יותר, ואילו בלשונו של נוסח ב (הנוסח המאוחר) ספרותית יותר: חוט השדרה שלי < חוט שדרתי; לפעמים < לפרקים; נלחם כנגדי בכלי זין אחרים < אנו מוציאים כלי-הזין מנרתקים. כמו כן לשון נוסח ב דר-משמעות ועמוסה יותר: בתיבה מצוננים מובלעת דר-משמעות שמקורה בשרש ההומונימי צנ"ן - 'קור' מזה ו'קוץ' מזה (צנינים); המשמעות 'קוץ' נשענת כמובן על השכנות עם מחטין. לעומת זאת המילה קרים בנוסח א היא חד-משמעית. ראוי להוסיף שהתיבה מצוננים (וחלופתה צוננים, ר' תצלום) נכתבה תחילה בין השיטין בנוסח המוקדם, נמחקה בקו, וחזרה ונכתבה בנוסח המאוחר. פגיעת עיניים אף היא דר-משמעית, ואפשר שהיא מרמזת לפגיעה רעה, לעומת הרצף המקביל כשנפגעות עינינו זו בזו העשוי להתפרש כפגישה לא מאופיינת. גם הפועל משתתק שבנוסח ב הוא דר-משמעית לעומת מקבילו קרוש שבנוסח א. ביצירות אחרות

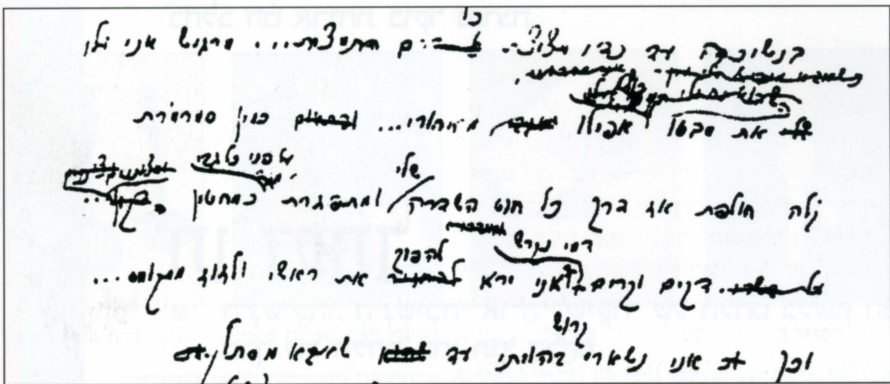
המשך בעמוד 7

למטה: תצלום קטע מתוך נוסח א של כתב היד; ארכיון ביאליק, בית ביאליק

בימים אלו סיים צוות עובדי המדור לעברית החדשה את רישום הערכים לחיבורי ביאליק. לרגל המלאכה מובא כאן קטע מתוך "פרק מספיח" (עמ' קסג-קסד במהדורת דביר), המאפשר הצצה למעבדתו של הסופר. את "ספיח" כתב ביאליק לשיעורין משנת תרס"ח ועד שנת תרפ"ג וכינסו בה בשנה במהדורת כל כתביו. הפרק הנוסף נמצא בעיזבונו ונדפס ב"מאזנים" בשנת תרצ"ד בגיליון מיוחד לזכרו (עמ' 343-346). מועד כתיבתו "ימים רבים קודם שנכתבו הפרקים שנתפרסמו בדפוס" (ככתוב בהערות המערכת בשולי הפרק).

קטע אחד בן שתי פסקאות רצופות נדפס פעמיים - בהיפוך סדר (כפי שאפשר לראות במובאות שבטור השמאלי) ובשינויי לשון מעניינים - פעם בראש הפרק ופעם באמצעיתו. בית ביאליק באדיבותו העמיד לרשותי את התצלומים של שני כתבי היד של פרק זה, ומדפיהם מתבררת סיבת הכפילות: כתב היד האחד הוא הנוסח המוקדם (מספרו הארכיוני 284), והוא שלם ומשופע בתיקוני נוסח בין שיטיו; ואילו המאוחר הוא תחילת העתקתו הנקייה (כדי דף אחד בלבד שמספרו 284) של הנוסח המוקדם על תיקוניו ובשינויים נוספים. בכל אחד מן הנסחים מובא הקטע הנדון פעם אחת בלבד: בנוסח המוקדם הוצב הקטע רק באמצע הפרק (עמ' 4 בכתב היד), ואילו בהעתקתו המאוחרת שלא נשלמה, הוא הועבר לראש הפרק. עורכי "מאזנים" הרכיבו טקסט אחד משני הנסחים, וכך נדפס הקטע בשני המקומות: בתחילת הפרק ובאמצעו. לפיכך אין מדובר בטקסט שבו קטע כפול אלא בכמה שלבים בתולדות הטקסט שמוזגו לאחד בתהליך ההבאה לדפוס.

בטור שמשמאל מוצגים שני הנסחים כפי שנדפסו ב"מאזנים" (השינויים מצוינים באות עבה), אולם כתב היד שקטע מתצלמו מובא כאן, חושף גרסה מוקדמת עוד יותר ומרתקת אף היא. החילופים הנראים בטקסט הנדפס חלים ברוב תחומי הלשון: דקין / דקים; על כל פני / על פני כל (שתי הדרכים מתועדות במקרא); מסוכנת פגיעת עיניים (משפט שמני) / כשנפגעות עינינו (משפט פועלי) ועוד. החילופים אינם בהכרח סימטריים, ויש שהיחסים בין שתי ההופעות מורכבים

מוֹפִינִים

- (באנגלית [אמריקנית]: muffins)

עוגות קטנות מעוגלות עשויות תבֵּליל קמח תירס או קמח אחר, ביצים ועוד, ואפויות בתבניות משוקעות או בסלסילות נייר. בקונדיטוריות ובמרכולים נמכרים מופינים בהירים, מופינים כהים בטעם שוקולד ועוד. צורת היחיד: מופין.

המילה מופינים דומה למילה תופינים (ויקרא ו, יד), הנדרשת בתלמוד הבבלי (מנחות דף נ ע"ב) ובתלמוד הירושלמי (שקלים פרק ז, הלכה ד) משורש אפי'.

יַיִן רֵב־זָנִי

- "יין גנרי" (באנגלית: "generic wine")

יין (יבש או חצי יבש) העשוי מעירוב שני זנים של ענבים או יותר.

יַיִן זָנִי

- (באנגלית: varietal wine)

יין (יבש או חצי יבש) העשוי מזן עיקרי אחד (85% לפחות) ומזן נוסף או מזנים נוספים (15%).

מִדְגָּנִים

- (באנגלית: cereals)

מדגנים

שם כללי למזון מעובד של צמחי מאכל עתירי עמילן – כגון חיטה, אורז או תירס – עשוי יחידות קטנות. מִדְגָּנִים כגון פתיתי תירס (cornflakes) ופתיתי אורז בחלב הם ארוחת בוקר נפוצה.

תן דעתך

- ה"נְשִׁיקָה", ה"נְשִׁיכָה" או ה"לְשִׁיקָה" של הלחם בלשון המדוברת הן קצה הַלֶּחֶם. החלק הפנימי הרך של הלחם הוא תוף הַלֶּחֶם.

ממחה

- בְּלֵנְדֵר (באנגלית: blender) מכשיר חשמלי המרסק מזון מוצק בתוך נוזל למחית: מחית פרות, מרק מחית וכדומה.

ממחה יד

- (hand [-held] blender) מכשיר חשמלי ידני המרסק מזון מוצק בתוך נוזל למחית.

מערבב

- מיקסר (באנגלית: mixer) מכשיר חשמלי לערבול ולפעולות אחרות, כגון הקצפה, ריסוק, סחיטה וטחינה.

מבזקת

מבזקת

- (shaker) כלי שקצהו העליון מחוֹרָר, והוא מיועד לבזיקה של גרגירים, פירורים, אבקה וכיוצא בהם, למשל מבזקת מלח, מבזקת פלפל.

רחת טיגון

רחת טיגון

- (frying spatula) כלי דמוי כף שטוחה או סכין, שהופכים בו את המאכל בעת הטיגון. רחת בלשון המקרא ובלשון חז"ל היא כלי לזריית תבואה. בעבר שימשה רחת מילה נרדפת למְחַבֵּט (רְקֵטָה בלעז) במשחק הטניס.

תרוד

תרוד

- (kitchen spoon) כף גדולה לבחישת התבשיל. הערה: שלא כתרוד, המְצָקֶת (באנגלית: ladle) היא כף גדולה ליציקת נוזלים, כגון מרק, לתוך צלחות.

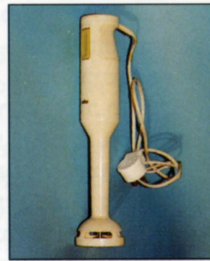
מצקת, רחת טיגון ותרוד

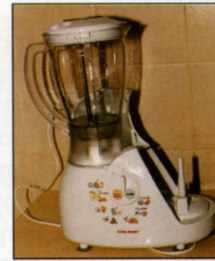
מבזקת מלח ומבזקת פלפל

מערבב

ממחה יד

ממחה

רוב המונחים שבעלוני 37-38 הם לקט מתוך "500 מונחים בכלכלת הבית" (תש"ח), שבהוצאת האקדמיה ללשון העברית.

מלשונו של ר' פינחס הכהן

מאת שולמית אליצור

בשנים האחרונות עסקתי בהכנת מהדורה מדעית של פיוטי ר' פינחס בירבי יעקב הכהן, משורר גדול שפעל בטבריה סמוך למחצית השנייה של המאה השמינית. מתוך ביאור פיוטיו עלו כמה בירורים ואפיונים לשוניים, ועל שניים מן המעניינים שבהם אעמוד כאן.

א. "שמי תרקים"

בשבעתא לטל מתאר ר' פינחס את מתן התורה במילים:

וְזֹאת הוֹרִיד מִשְׁמֵי תַרְקִים
הַדָּרַת תְּאוּמֵי תַרְקִים

התורה מכונה כאן "זאת" (על שום "זאת התורה", דברים ד, מד), ו"הדרת תאוּמֵי חקוקים" הם שני לוחות הברית המהודרים, החקוקים באצבע אלוהים. אבל מה פירוש הצירוף **שמי תרקים** שבטור הראשון? ברור **שתרקים** הוא סומך המתאר בדרך כלשהי את השמים, אך מילה זו אינה שגרתית בפיוטים. מתברר שמדובר במילה עברית מקורית, אשר שינתה את צורתה וחדרה מחדש ללשון הפייטנים בתיווכה של הלשון היוונית.

באיוב (לו, יח) בא תיאור של השמים בפסוק: "תרקיע עמו לשחקים, חזקים כראי מוצק". מפסוק זה שאלו הפייטנים כמה כינויים לשמים: שחקים, חזקים, עֲרָץ (יצירת שם סגולי משורש נרדף לחזק) ואפילו ראי, כינוי שיצא עליו קצפו של ר' אברהם אבן-עזרא בביקורתו המפורסמת על פיוטי ר' אלעזר בירבי קליר (בפירוש אבן-עזרא לקהלת ה, א). מתברר שגם המילה **תרקים** נשענת על אותו פסוק, על פי דרשתו: "חזקים כראי מוצק" - נראים כמין תרקה" (בראשית רבה יב, יג, מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 112). המילה **תרקה** היא ככל הנראה המילה היוונית τρᾶκίᾱς, ופירושה **שריון**; מילה זו אכן הייתה מוכרת בארץ ישראל בתקופת האמוראים, כפי שמוכח מהיקרותה בתלמוד הירושלמי (חגיגה ב, ב, דף עז ע"ב). המהלך הדרשני כאן מעניין: הדרשן שביקש להדגים את חוזקם של השמים, הושפע מן הצליל של המילה **תרקיע** ונזכר ב**תרקה** היוונית, היא השריון.

מעתה, אם השמים מתוארים במדרש "כמין תרקה", רשאי הפייטן לגזור שם

עברי **מתרקה**, והרי הוא מעמיד את הצירוף **שמי תרקים**.

שם העצם **תרקים** מסביר פועל מוקשה המובא במקום אחר. בקרובה ליום שני העוסקת בבריאת הרקיע אומר פייטן לא ידוע בשם מנחם (ר' ע' פליישר, "בין ארעי לקבע בתפילת הרבים בארץ-ישראל הקדומה", ספר הזכרון להרב נסים, סדר חמישי, ירושלים תשמ"ה, עמ' כה):

אֵיתָדָּ מִי הִרְקִיעַ שְׁחָקִים [...]
בְּכָל שְׁעָה וְשְׁעָה נִיתְרָקִים

נראה שהפועל המוזר **ניתרקים** נגזר משם העצם **תרקים** - ביצירת השורש תר"ק שאיננו אלא רקע - ומשמעו אפוא כמו נרקעים. מסתבר שהפייטן ביקש לומר שהקב"ה המחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, אף מייצב ומרקיע את השחקים בכל שעה ושעה. למרות האמור כאן יש להזהיר שלא כל צורת **נתרקים** ודומותיה המובאות בפיוטים (כ**נתרקו** או **מתרקים**) חייבות להיגזר **מתרקים**. לעתים דומה שלא בניין נפעל של השורש המשני תר"ק לפנינו, אלא בניין התפעל של רי"ק הניטה על דרך ל"י, והלשון היא לשון "הרקעה" ולא "הרקעה"; אך אין כאן המקום להדגים ולפרט תופעה סבוכה זו.

ב. טביעת אצבעות שבצביטה

השימוש במילים מקראיות יחידאיות בפיוטים קדומים תלוי במזל: אחדות חדרו ללשון הפייטנים ואחרות נזנחו, עד אשר בא רב סעדיה גאון והורה שעל המשורר לרדוף דווקא אחרי המילים היחידאיות (ר' מ' זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, ירושלים תשכ"ד, עמ' יט ואילך). שורש מקראי יחידאי, הנדיר מאוד אף בלשון חכמים, הוא השורש צב"ט. במקרא מסופר על בועז הדואג לרות "ויצבט לה קל"י" (רות ב, יד). לבד מהיקרות זו הוא נקרה פעם אחת במשנה - "בית הצביטה" (חגיגה ג, א; ור' ניסיון לפרש ביטוי זה בעזרת הפסוק במגילת רות בתלמוד הבבלי, חגיגה כב ע"ב). משמע הפועל במקרא נראה, במבט כללי מאוד, 'נתינה', או 'לקיחה על מנת לתת'; אך הפעולה המוגדרת והמדויקת אינה ברורה (על פי מקבילות בשפות שמיות אחרות פירושו אחיזה בחזקה, אך פייטנינו הקדומים לא יכלו לפרש את הפועל אלא מתוך הקשרו).

בלשון הפיוט בארץ ישראל אנו נתקלים כפעם בפעם בשורש צב"ט, אך לעתים רחוקות יחסית: בכל פיוטי הקלירי נרשמו רק ארבע היקרויות של שורש זה, וחלקן בצירוף "קל"י", מתוך שמירת הקשר לפסוק המקראי; אצל פייטנים אחרים היקרות השורש נדירה עוד יותר (הנתונים נאספו בעזרת המאגר של מפעל המילון ההיסטורי). יחיד ומיוחד הוא ר' פינחס הכהן, המחבב שורש זה ומשתמש בו שימוש חופשי תכוף. לקיחת העצים לשם עקדת יצחק היא "צביטה":

צָבַט עֲצִים אֵינָה הַשָּׁה לְעֵלָה

אבל גם נתינה מוחשית פחות היא "צביטה", כגון הבאת ברכה לעולם:

צָבוֹט לָנוּ בְרָכָה בְּלֵי לְהַמְעִיטָה

ובדומה גם היפוכה - הבאת חרון אף על הגויים ר' פינחס מבקש בלשון:

פְּרִי נְשׁוֹרֵשׁ בְּצָרִים תְּקַצֵּץ

צָבוֹט עֲלֵיהֶם אֵף וְנֶאֱשִׂיחֵם הֶרְצִץ

וגם את העונש על המצרים הקב"ה מביא בלשון "צביטה":

נְשַׁפֵּת צָבוֹט בּוֹ אֵשׁ בּוֹעֵיכֶם

וכן:

נְטִיתָ יְמִינְךָ צָבוֹט צָר בְּמַצּוֹלוֹת וְהוֹדַשְׁתָּ

אפילו "נתינה" שאינה אלא הבטחה לעתיד עשויה להיאמר בלשון "צביטה", כתיאור ברכותיו ותוכחותיו של משה לישראל במילים:

בְּרָכוֹת וְתוֹכְחוֹת לְעַמּוֹ צָבַט

הרחבתו הסמנטית הרבה של השורש מביאה לשימוש כפועל עזר: במקום "לברך" אפשר "לתת ברכה", וממילא גם "לצבט ברכה", כעולה מן הלשון:

צָבוֹט אַרְבַּע בְּרָכוֹת לְלֶחֶם הָאֶרֶץ

נראה שהשימוש המרובה בשורש צב"ט בפיוטי ר' פינחס כמעט שלא השפיע על פייטנים מאוחרים יותר (אולי חוץ מר' שמואל השלישי). השימוש הרחב בשורש נותר בגדר טביעת אצבעות מובהקת של ר' פינחס, ואף אפשר להיעזר בו לחיזוק ייחוסו של פיוט לר' פינחס. ראינו אפוא איך מילה מקראית יחידאית מקבלת משמעות ברורה, ומשמעות זו מתרחבת משימושים מטפוריים ועד מילת עזר "ריקה". ■

החלטות שונות

● צורת הזוגי נגזרת מצורת היחיד, כגון רְגֵלִים, שְׁפָתִים, יוֹמִים, שְׁנָתִים, מְאָתִים, אֶלְפִים, נְקֻדָּתִים, קוֹמָתִים. המילים האלה יוצאות מן הכלל: דְּלָתִים, פְּרָעִים, לְחָיִים, טְפָחִים, טְלָפִים.

במקרא באות צורות זוגי נוספות שאינן גזורות מן היחיד, כגון חֲמַתִּים, דְּרָכִים, לְחָתִים, קְרָנִים (לצד קְרָנִים).

קביעת האקדמיה נוקטת את דרך המלך בגזירת צורת הזוגי, והיא נותנת ביטוי גם לצורות מן המקורות שלא נגזרו מן היחיד והמשמשות גם היום.

● נטיית נְעָלִים היא על דרך הזוגי, כגון נְעָלֶיךָ נְעָלֶיךָ.

במקרא: נְעָלִים בצד נְעָלִים, ובנטייה נְעָלֶיךָ. ● אין האקדמיה רואה מקום להתערב בשאלת השימוש במילה **עבור** במשמעות 'בשביל' (במקום הצירוף בעבור) - בהיותה שאלת סגנון.

במקרא המילה **עבור** משמשת בהוראת 'יבול', 'תבואה', ומילת היחס היא **בעבור**. האקדמיה נדרשה לשאלה אם להתיר את השימוש בצורה **עבור** גם כמילת יחס. שימוש זה מצוי בלשון הפייטנים הקדומים, כגון יניי והקליר, וכן בשאלות ותשובות ובמדרשים מאוחרים. האקדמיה העדיפה לראות בעניין זה שאלה של סגנון ולא להתערב בה. ■

מן המילון ההיסטורי

של ביאליק **משתתק** משמש בהוראת 'חדל מלדבר'; למשל, "הכל **משתתקים** ומשימים אזנם כאפרכסת" (החצוצרה נתביישה, תרע"ז).

2. לשון חז"ל מבחינה בין שתי צורות הבינוני של הנפעל, דוגמת **נישוד/נישך**: **ניזוק** משמש שימוש פועלי, ואילו **ניזק** הוא שמני (מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור, עמ' 172), לדוגמה: "שלוחי מצווה אינם **ניזוקין**" (פסחים ח ע"א) מזה, ו"שור המזיק ברשות ה**ניזק**" (משנה ב"ק א, ד) מזה. תחילה כתב ביאליק בכתב היד **נשכים**: "ואנו נושכים ו**נשכים** כאחד" ואחר כך תיקן בין השיטין **נישוד**: "וכל אחד נושך ו**נישוד** בבת אחת" (כמתבקש מן השימוש הפועלי על פי לשון חז"ל), אך בנוסח המאוחר חזר וכתב **נישך** (בכתב היד: **נישך**). במקומות אחרים נקט ביאליק מנהג לשון חז"ל: "והוא **ניצול** מן הפחד" (גילוי וכיסוי בלשון, תרע"ז; שימוש פועלי, שלא כבעברית החדשה שבה **ניצול** הוא שמני) לעומת "בעל הבית ה**ניזק** מאן להתנחם" (דון קישוט, תרע"ב; שימוש שמני).

כתבה ברכה דלמצקי-פישלר.

שמשון מלצר ז"ל

בכ"ו במנחם אב תש"ס (27 באוגוסט 2000) נפטר חבר האקדמיה שמשון מלצר. שמשון מלצר נולד בכ"ח בשבט תרס"ט (1909) בטלוסטה שבגליציה המזרחית, ועלה לארץ בשנת תרצ"ג (1933).

מלצר היה משורר, מתרגם ועורך, מסאי ומבקר. הוא תרגם פרוזה ושירה וערך ספרים רבים. יצירותיו ראו אור בספרים רבים, ובהן: "עשרה שערים", מוסד ביאליק תש"ג; "אור זרוע", דביר תשכ"ז; "שירות ובלדות", דביר לעם (עשר מהדורות); "דברים על אופנם" - ביקורות ודעות. בשנת תשל"ז התפרסמו כתביו בשבעה כרכים.

למלצר הוענקו פרסים רבים על יצירתו. הוא נבחר חבר-יועץ של האקדמיה ללשון העברית בשנת תשי"ז (1957) ובשנת תשכ"ט (1969) נבחר חבר מלא.

מובאים כאן שני בתיו הראשונים של שירו "תפילה לבעל-שם בהרים":

תְּפִלָּה לְבַעַל-שֵׁם בְּהָרִים
 רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם, לְמַדְנֵי בְּתוֹרָה הַנִּגְלָה וְהַסְתֵּר,
 וּשְׁנֵיהֶם בְּמִדָּה הַחֲזוּיָה לִי, לֹא מַעֵט מְרֻצָּנָךְ וְלֹא יִתֵּר,
 בֵּל יְהִיָּה הַנִּגְלָה לְסָרְדִים לִי, בֵּל יְהִיָּה הַנִּסְתֵּר לִי לְכֹתֵר.
 בֵּל תִּשְׁפַח הַחֲכֵמָה הַנִּלְמָדָת, הַגְּדֹלוֹת הַלְקוּחָה מִן הַסִּפֵּר,
 אֶת שְׁפִלוֹת הָאֵדֶם שֶׁעָפָר הוּא וְדָרְכוֹ מַעֲפָר אֲלֵי אֶפֶר.
 וְאֵינוֹ בְּיַדְךָ אֶלָּא חֶמֶר כְּמוֹ זֶה שֶׁאֲחַפֵּר פֹּה בְּחַפֵּר.
 [מתוך "אור זרוע", ת"א תשי"ט]

על משקל פִּעְלָן

בא בהם פתח ולא חיריק (כבנטיית סִפֵּר וְדָגַל)? וכיצד נסביר את תצורת השם **קִלְפָן** (שאיילו נגזר במישרין משם העצם קִלְף, הייתה צורתו קִלְפָן), את תצורת **בְּמֵאֵי** (שאיילו נגזר במישרין מִבְּמָה, היה מנוקד בְּמֵאֵי) ואת השם הַגָּאִי (האומנם גזור הוא במישרין מְהַגֵּה)? נראה שהבחנה "גורפת" בין שתי דרכי התצורה אינה אפשרית.

בבוא האקדמיה להכריע בשאלת ניקודם של 'כלבן', 'קרתן' ו'רפתן', היא העדיפה את הניקוד בלא דגש, כדרך המלך במשקל פִּעְלָן: **כִּלְבֹּן, קִרְתָּן, רִפְתָּן**. החלטה זו תומכת בקיומה של מערכת אחידה, המקלה על הדוברים, שהרי מנקודת מבטו של הדובר אין חשיבות להבחנה בין שתי דרכי הגזירה כי התוצר הוא אחד - מילה בתבנית פִּעְלָן.

על פי החלטת האקדמיה משנת תשל"ט (1979), דרך המלך בניקוד משקל פִּעְלָן היא בלא דגש קל בלי הפועל, כגון צִרְכָן, חֲפָן, שְׂדָכָן (בכמה שמות בא דגש בעי הפועל, כגון חֲפָלָן, קִבָּלָן). נשאלה השאלה כיצד ינוקדו השמות **כלבן, קרתן ורפתן**, הבאים בדגש במקצת המילונים. שאלה זו נוגעת לדרך גזירתם: אם נראה בהם שמות השקולים במשקל פִּעְלָן ('גזירה מסורגת'), תהיה לי הפועל בהם רפה; ואם נראה בהם שמות הגזורים במישרין משמות עצם (כִּלְבָּ, קִרְתָּ, רִפְתָּ בסיומת ך - דוגמת חֲפָפָן וְחִרְפְּתָּן; "גזירה קווית"), תבוא בהם לי הפועל בדגש (כִּלְבָּן על דרך כִּלְבִּי).

ההכרעה בין שתי דרכי הגזירה היא הכרעה מורכבת, והיא נוגעת לתפיסת השורש והמשקל. שמות כגון רִקְדָן, שִׁחָן - מקובל לראות בהם שמות השקולים במשקל פִּעְלָן, שכן הם אינם קשורים במובהק לשם עצם מסוים אלא להוראת השורש (או לאחת מהוראותיו), ושורשם בא גם בצורות פועליות (רִקַּד, שִׁחַק). נבדלים מהם השמות כִּלְבָּן וְרִפְתָּן, שכן הם קשורים במובהק לשמות העצם כִּלְבָּ וְרִפְתָּ ולא להוראה כללית של שורשם (הכלבן אינו "מְכִלְבָּ" והרפתן אינו "רִופְתָּ").

נשאלת השאלה אם התפיסה התאורטית השואפת לחלוקה ברורה בין גזירה בדרך של שורש ומשקל ובין גזירה בדרך של בסיס וסיומת - עומדת גם במבחן המציאות הלשונית. אם השמות **סִפְרָן וְדָגְלָן** גזורים במישרין מסִפֵּר ומְדָגַל, מדוע נקבע בדגש.

הצצה למכון מזי"א

בשנת 1927 קבע השלטון הבריטי בארץ-ישראל שההילך החוקי יהיה לירה ארץ-ישראלית במקום הלירה המצרית. בטי במרחשוון תרפ"ח (4 בנובמבר 1927) פרסם ועד הלשון שמות חדשים למטבעות הארץ-ישראליים. הנה הם לפניכם:

הנשי ארץ ישראל

אלו שמות שקבע ועד הלשון העברית בירושלים למטבעות החדשות של ארץ ישראל:

תביל - פרזמה.
חמשה מילים - סעה.
עשרה מילים - מעותים.
חמשים מילים - תצי שקל.
מאה מיל - שקל.
אלף מיל - למרה (לימרה)

ירושלים ס חשוון ה. תרפ"ח

יושב ראש ועד הלשון העברית:

הערה:
בהחלטותיו בלה התחשב הועד עם צרכי החיים במדינתנו ודרגתה:
המטבע הקטנה שהיא עיקר במשא ומתן של יום יום היא זו של חמשה ולא של מילים, היא תהיה המעה וזו של עשרה תהיה שתי מעות (סעתיים).
המטבע הגבולות העיקרית שצריך שתהיה לה חשיבות מסוימת היא, אימזא, זו של מאה מיל (עסירית הלימרה) ולא של חמשים, שערכה קמן מלהיות נחשבת למטבע הגבולות, זו של מאה מיל תהיה, אימזא, ת שקל, וזו של חמשים תהיה
מחציתא
המזכיר,וה.

אף על פי שוועד הלשון ניסה להתחשב בצורכי החיים של הציבור, מתברר שרוב השמות לא נשתגרו בפי הדוברים. לשם שקל, למשל, הייתה עדנה רק שנים רבות אחר כך. אך מעניין לראות מה כתב להוריו החלוץ חיים שלום הלוי באותה תקופה (אצ"מ 2.2/492/A):

ירדתי לקנות לי עוגה אל התה והגשתי לחננני 2 ג"מ. עליו היה לתת לי עודף 11/2 ג"מ והוא נתן לי שתי מטבעות. אחת ב-1/2 גרוש מצרי ישנה והשניה נוצצת וחדשה. זאת היתה מטבע של 10 מילים ארצישראליים. מהכסף שלנו שיצא היום השוקה. ועל המטבע כתוב עברית: "פלשתינה (א"י)" ומצד שני "10 מילים", וברגע שראיתי זאת בירכתי: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה. אחרי אלפיים שנות גלות ורדיפות, ללא מלך ושר בישראל הנה באה ומעידה מטבע קטנה זו, שרק השליש שלה עברי הוא כי עוד יש תקווה, כי עוד הולך ונוצר דבר מה, כי הולך ומתהווה דבר חדש.

כתבה סמדר ברק.